

МІГРАЦІЯ ТА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА В УКРАЇНІ: ТРАНСФОРМАЦІЇ ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

MIGRATION AND MIGRATION POLICY IN UKRAINE: TRANSFORMATIONS OF THE AGE OF INDEPENDENCE

Олена Малиновська¹

*Національний інститут стратегічних досліджень
(вул. Пирогова, 7-а, м. Київ, Україна, 01030)*

Olena Malynovska

National Institute for Strategic Science (7-a, Pirohova, Kyiv, Ukraine, 01030)

Отримано: 15.03.2021. Затверджено: 11.05.2021

АНОТАЦІЯ

У статті висвітлюються зміни у міграційній ситуації в Україні за період незалежності й етапів формування системи управління міграцією, а також створення на цій основі пропозицій щодо подальшого вдосконалення міграційної політики України. Стаття показує, що після проголошення незалежності демократизація суспільного життя, забезпечення прав людини, включаючи права на вільне пересування, призвела до появи абсолютно нових умов міжнародної мобільності населення України. На початку вирішальними факторами міграційних рухів були політичні (через розпад єдиної держави). Міграція часто мала етнічний характер. Уродженці України масово повернулися з інших пострадянських держав, у тому числі тих, хто зазнав репресивного переселення. Однак з часом соціально-економічні фактори міграції стали вирішальними. Трудова міграція за кордон стала стратегією покращення добробуту багатьох домогосподарств. Вектор міграції поступово трансформувався зі сходу, єдино можливого в радянські часи, на захід. Короткострокова кругова міграція залишається домінуючою моделлю міграційної поведінки. Водночас посилюється тенденція перетворення тимчасової міграції у постійну, що загрожує втратою частини трудового та інтелектуального потенціалу. Формування міграційної політики та законодавства має на меті забезпечити регульовану та безпечну міграцію, захист прав мігрантів. На першому етапі державного будівництва необхідно було усунути обмеження свободи пересування радянських часів, запровадити в закон загальноєвропейські

---

¹ доктор наук з державного управління, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; orcid 0000-0001-5305-0253; e-mail: malinovska@niss.gov.ua

норми захисту прав людини. Подальше вдосконалення міграційної політики було спрямоване на врахування європейських стандартів, мало б сприяти європейській інтеграції України. Нові виклики у галузі міграції пов'язані з пандемією COVID-19 через обмеження транскордонної мобільності. У зв'язку з цим важливим є підтримка повернення мігрантів на батьківщину, надання їм допомоги в реінтеграції та створення умов для інвестиційного використання коштів, зароблених за кордоном.

Ключові слова: міграція; міграційна політика; незалежність України

ABSTRACT

The purpose of the article is to highlight the changes in the migration situation in Ukraine during the independence period and the stages of formation of the migration management system, as well as the creating on this basis of proposals for further improvement of migration policy of Ukraine. The article shows that after the proclamation of independence, the democratization of public life, ensuring human rights, including rights to free movement, led to the emergence of completely new conditions for international mobility of the population of Ukraine. At the beginning, the decisive factors in migration movements were political ones (due to the collapse of a single state). Migration was often ethnic in nature. Natives of Ukraine en masse returned from other post-Soviet states, including those who have undergone repressive resettlement. However, over time, socio-economic factors of migration have become crucial. Labor migration abroad has become a strategy for improving the well-being of many households. The vector of migration gradually transformed from east, the only possible in Soviet times, to west. Short-term circular migration remains the dominant model of migration behavior. At the same time, the tendency to transform temporary migration into permanent migration is growing, which threatens to lose part of the labor and intellectual potential. The formation of migration policy and legislation aims to ensure regulated and safe migration, protection of migrants' rights. At the first stage of state building it was necessary to eliminate restrictions on freedom of movement of Soviet times, to implement into law the generally accepted norms for the protection of human rights. Further improvement of migration policy was aimed at taking into account European standards, should have contributed to Ukraine's European integration. The new challenges in the field of migration are related to the COVID-19 pandemic, due to restrictions on cross-border mobility. In this regard, support for the return of migrants to their homeland, providing them with assistance in reintegration, and creating conditions for the investment use of funds earned abroad is of central importance.

Key words: migration; migration policy; independence of Ukraine

---

I. ВСТУП

Одним із прямих наслідків і, водночас, чинників глобалізації є зростання масштабів переміщень населення. Обсяги міжнародної міграції стрімко збільшуються і в абсолютних, і у відносних величинах. Штучно відокремлена у радянські часи від світових міграційних процесів Україна долучилася до них лише після 1991 р., тобто в період їх значної інтенсифікації та урізноманітнення. Відкритість до світу, з одного боку, забезпечила громадянам країни нові можливості, але з іншого, – створила нові ризики, пов'язані передусім

з масовим виїздом українців на заробітки за кордон. Перед державою постало завдання розроблення міграційної політики, здатної їх мінімізувати і, водночас, сприяти використанню позитивного потенціалу міграції. Виконати його в умовах складної міграційної ситуації, економічних негараздів, дефіциту ресурсів було непросто. Попри це створення механізмів державного управління міграційною сферою стало помітним елементом державотворення. Протягом доби незалежності разом із змінами міграційної ситуації, накопиченням досвіду, імплементацією міжнародних стандартів розвивалася міграційна політика держави. Враховуючи значення міграції та міграційної політики для демографічної та соціально-економічної ситуації в Україні, її міжнародних відносин тощо, вивчення історії процесів переміщення населення, а також формування політичних і правових механізмів управління ними, є передумовою забезпечення науково обґрунтованого підходу до удосконалення політики держави у царині міграції.

В Україні опубліковано численні праці з питань міграції та міграційної політики, автори яких, зокрема, Е. Лібанова, С. Пирожков, О. Позняк, М. Романюк, О. Хомра, С. Чехович та інші вивчали нагальні міграційні проблеми країни, пропонували своє бачення їх урегулювання засобами державної політики. Водночас робіт, присвячених найновішим трансформаціям міграційної ситуації та міграційної політики держави на тлі історії їхнього розвитку, протягом останнього тридцятиріччя все ще замало.

II. МЕТА І МЕТОДОЛОГІЯ

Робота базується на вивченні та осмисленні вітчизняних і зарубіжних літературних джерел, статистичних даних, результатів соціологічних досліджень, актів права. Її мета полягає у висвітленні змін міграційної ситуації в країні протягом доби незалежності та етапів формування системи управління міграціями в державі, окресленні на цій основі напрямів подальшого удосконалення міграційної політики України. Для її досягнення застосовані історичний, порівняльно-історичний, системний, структурно-функціональний та інші загальнонаукові методи пізнання.

III. ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Розвал СРСР та розбудова незалежної Української держави обумовили виникнення цілком нових умов міжнародної мобільності населення України. До кардинальних змін призвели такі явища як: демократизація суспільного життя, забезпечення права на вільне пересування, не обмежене паспортним режимом, дозвільним характером реєстрації за місцем проживання та «залізною завісою» на зовнішньому кордоні, долучення України до міжнародних, у тому числі й міграційних, процесів глобалізованого світу.

Із руйнуванням радянської адміністративної системи перерозподілу населення припинили діяти основні на той час канали міжреспубліканської міграції, такі як організовані набори робочої сили, спрямування на роботу випускників навчальних закладів, служба в армії. Обсяги міграції на пострадянському просторі значно зменшилися.

Разом з тим, унаслідок утворення нових незалежних держав прийшли у рух маси населення, переміщені раніше: люди поспішали повернутися до «своїх» республік, щоб владнати питання громадянства, підтвердити права на майно, воз'єднатися з родиною. Засудження злочинів тоталітаризму дало змогу реабілітувати багато його жертв: на батьківщину почали повертатися репресовані та депортовані.

Додатковими чинниками репатріаційному процесу були воєнні конфлікти у деяких пострадянських державах. Навіть за відсутності прямого протистояння, орієнтація на побудову національних держав, розширення сфери застосування мов титульних народів створювали психологічний, а інколи й фактичний дискомфорт для чужонаціонального населення, спонукали його до переїзду на історичну батьківщину.

Перші роки незалежності ознаменувалися масовим поверненням вихідців з України та їхніх нащадків. Упродовж 1991–1993 рр. у країну прибули майже півтора мільйони осіб, додатне сальдо міграції сягнуло півмільйона. Воно сформувалося переважно за рахунок повернення вихідців з України з російської Півночі, Західного і Східного Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану. Більшість осіб, які повернулися, були етнічними українцями. 7% в'їзду забезпечило повернення на Батьківщину депортованих кримських татар. Завдяки імміграції населення країни не лише зросло чисельно (у 1993 р. воно сягнуло

52,2 млн осіб) попри від'ємні показники природного відтворення, а й зазнало структурних змін. За даними Всеукраїнського перепису 2001 р., у порівнянні з радянськими часами, питома вага етнічних українців зросла на 5,1 відсоткових пункти і сягнула 72,7% населення, чисельність кримських татар збільшилася у 5,3 рази, корінний народ становив 12,1% мешканців Автономної Республіки Крим¹.

Повернення на історичну батьківщину, що мало очевидне етнічне забарвлення, було характерним на той час і для еміграції з України. Росіяни домінували серед вибулих до Росії. Активно відбувалося повернення представників інших народів, що створили на теренах колишнього СРСР власні держави (крім тих, де точилися військові конфлікти). В умовах зняття обмежень на еміграцію на історичну батьківщину виїжджали етнічні євреї, німці, греки, материнські держави яких надавали поверненню активну підтримку.

Треба зазначити також, що лібералізація режиму кордонів мала за наслідок не лише активізацію виїзду українців до інших крім пострадянських держав світу, а й інтенсифікацію міграції іноземців, як в Україну, так і через неї, що призвело до появи неможливих за часів СРСР категорій прибулих із зарубіжних країн, зокрема, підприємців-інвесторів, біженців, а також нелегальних мігрантів.

В умовах бурхливих переміщень початку 1990-х рр. формування міграційної політики та законодавства було одним із важливих елементів державотворення. Основна увага приділялася ліквідації притаманних радянській системі обмежень і забезпеченню права громадян на свободу пересування та вибір місця проживання, вільного виїзду за кордон та повернення на Батьківщину, що було закріплено в Конституції держави та спеціальних законах. Нові політичні підходи до регулювання міграції були частиною загального процесу демократизації суспільства, імплементації визнаних міжнародних стандартів захисту прав людини.

З метою відновлення прав постраждалих від репресій тоталітарної доби значні фінансові та організаційні ресурси спрямовувалися на облаштування та інтеграцію колишніх депортованих з числа кримських татар і представників інших національностей, які поверталися до Автономної Республіки Крим. Оскільки на той

¹ Осауленко О. Г. (ред.) (2003). Національний склад населення України та його мовні ознаки: За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. К.: Держкомстат України.

час помітною складовою міграційних процесів була вимушена міграція через збройні конфлікти в низці пострадянських держав, був ухвалений Закон України «Про біженців». Процес повернення було підтримано через встановлення спрощеного порядку набуття українського громадянства вихідцями з України та їхніми нащадками.

Одночасно з розробленням законодавства створювалися адміністративні інституції, що мали його імплементувати. Першим спеціалізованим органом державного управління у сфері міграції було Міністерство України у справах національностей та міграції (1993 р.) та органи міграційної служби на місцях (1994 р.), які перебували у подвійному підпорядкуванні Міністерства та місцевої влади.

Для розвитку міграційних процесів перших років незалежності вирішальними були політичні, шоківі чинники міграції, обумовлені розвалом колись єдиної держави. Їхня дія, однак, була нетривалою. З середини 1990-х років внаслідок системної економічної кризи перехідного періоду потік повернення загальмувався, а виїзд з України посилювався. За даними статистики, від'ємне сальдо міграції протягом 1994–2004 рр. становило 700 тис., проте за оцінками вчених, що базувалися на результатах Всеукраїнського перепису населення 2001 р., було в 1,7 рази більшим¹.

Еміграція втратила етнічне забарвлення. Демократизація суспільного життя ліквідувала політичні, етнічні, релігійні причини виїзду, як і підстави для набуття вихідцями з пострадянських держав статусу біженця на Заході. До того ж, база етнічної еміграції поступово вичерпувалася. Водночас економічні проблеми були однаково болючими для всіх національних груп.

На фоні ринкових реформ і глибокої економічної кризи перехідного періоду та за відсутності адміністративних обмежень пересування для багатьох людей міграція набула характеру стратегії виживання. Географія переїздів урізноманітнілася, їхній вектор поступово зміщувався з єдино можливого в радянські часи східного напрямку, тобто до Росії, інших республік СРСР, на західний, до європейських країн, де заробітки були вищими, а умови праці кращими. Заміщення політичних та етнічних чинників міграції економічними

¹ Лібанова Е. М. (ред.) (2005). Комплексне демографічне дослідження в Україні. К.: Український центр соціальних реформ.

зумовило значне скорочення чисельності емігрантів, які виїжджали з України для постійного проживання в інших державах, та до поширення короткотермінових, проте систематичних виїздів за кордон з метою заробітку. Джерелом доходу для багатьох сімей стала так звана човникова торгівля, тобто власноручне перевезення через кордон невеликих партій товару, що відбувалася переважно в напрямку сусідніх європейських держав, з якими, аж до їхнього вступу до ЄС, зберігався безвізовий режим.

Поступово досвід та зв'язки, набуті під час торгових поїздок, надали можливість організувати виїзди з метою працевлаштування, що були більш тривалими, проте забезпечували вищий заробіток. На рубежі століть трудова міграція за кордон перетворилася на наймасовіший і найбільш соціально значущий міграційний потік. Українці виїжджали на роботу до Росії, Польщі, Чехії, країн Південної Європи. Набув поширення виїзд за короткотерміновими туристичними візами і працевлаштування без належного оформлення необхідних дозволів, тобто нелегально, що обумовило вкрай ризиковану ситуацію багатьох трудових мігрантів.

У 2003 р. із спеціальною доповіддю щодо становища громадян України за кордоном виступила Уповноважена Верховної Ради України з прав людини, яка навела численні факти порушення прав мігрантів, торгівлі людьми, вперше озвучила офіційну оцінку масштабів трудової міграції за кордон – понад 4 млн осіб¹. Оприлюднені омбудсменом дані схвилювали громадськість, привернули увагу політиків до явища трудової міграції. Парламент доручив Уряду посилити контроль за суб'єктами підприємницької діяльності, які надавали послуги з посередництва при працевлаштуванні за кордоном, продовжувати переговорний процес з метою укладання міжнародних угод про трудову міграцію та соціальний захист громадян, працевлаштованих за кордоном.

Початок 2000-х рр. було відзначено активною законотворчістю не лише у сфері регулювання трудової міграції, а й міграційних процесів загалом. Ухвалені у перші роки незалежності правові акти потрібно було привести у відповідність до норм Конституції України, міжнародно-правових документів щодо захисту прав людини, до

¹ Карпачова Н. (2003). Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. К.: Інтертехнологія.

яких приєдналася країна, а також врахувати набутий у процесі їх застосування практичний досвід. У 2001 р. були прийнято нові редакції законів України «Про громадянство», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про біженців», ухвалено Закон України «Про імміграцію». Після рішення Конституційного суду України щодо неконституційності інституту прописки і прийняття Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» (2004 р.) законодавство країни у сфері міграції можна було вважати в цілому сформованим.

Розвиток законодавчої бази, посилення уваги до міграційних проблем дали змогу Україні активізувати міжнародну співпрацю. У 2002 р. країна приєдналася до Женевської конвенції 1951 р. про статус біженців, у цьому ж році набула повноправного членства у Міжнародній організації з міграції, де раніше була спостерігачем.

Водночас, кілька спроб ухвалити закон щодо концептуальних засад міграційної політики держави, а також щодо створення державної міграційної служби як єдиного органу виконавчої влади з управління міграційними процесами, зазнали невдач в українському парламенті. Законотворчий процес почав «пробуксовувати». Рада національної безпеки і оборони України, яка двічі (у 2007 і 2008 рр.) розглядала питання розвитку та реалізації міграційної політики, дійшла висновку, що ця політика залишалася концептуально невизначеною, а її принципи, стратегічні завдання, поточні цілі, стандарти захисту прав людини відсутні¹.

Така ситуація, вочевидь, було пов'язана з тим, що завдання скасування радянських обмежень щодо переміщення населення, забезпечення права на вільне пересування людей на той час було вже виконано. Водночас і суспільство, і політики не у повній мірі усвідомлювали подальші стратегічні цілі та завдання державного управління міграціями. Певним чином це пояснюється й тим, що певне пожвавлення економіки України протягом нульових років нового століття загальмувало еміграцію. Згідно соціологічного моніторингу

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності»: Указ Президента України від 20.07.2007 № 657. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-07>

Інституту соціології Національної академії наук України, у 2008 р. було зафіксовано найнижчий рівень поширення еміграційних настроїв: бажання виїхати за корон декларували лише 15 % респондентів, які хотіли б змінити місце проживання, проти майже 25 % у 1990-ті роки¹. Зменшилися обсяги й тимчасової трудової міграції. Частина заробітчан змогла успішно працевлаштуватися чи започаткувати на зароблені кошти власний бізнес на Батьківщині. Водночас сформувалася доволі численна група осіб, для якої періодична робота за кордоном перетворилася на основне заняття та джерело доходу. Пануючою моделлю міграційної поведінки, особливо в прикордонних регіонах, лишалася циркулярна міграція.

Світова фінансово-економічна криза 2008 р., агресія з боку Російської Федерації та її соціально-економічні наслідки, як і пандемія COVID-19, повернули кризові умови розвитку міграційних процесів, обумовили чергову активізацію міжнародної мобільності українців. До міграції, спричиненої економічними проблемами, додалася вимушена міграція, викликана воєнними діями й окупацією частини території країни. Труднощі з пошуком гідної праці, значно нижча, ніж в країнах призначення мігрантів, заробітна плата, невпевненість у політичній стабільності та економічних перспективах держави є основними спонукальними чинниками для виїзду за кордон. Йому сприяють також досвід трудової міграції, встановлені за кордоном ділові та особисті зв'язки, сформовані міграційні мережі, а також попит на додаткові робочі руки в країнах призначення на тлі скорочення і старіння власного населення, який підкріплюється законодавчими процедурами залучення працівників з-за кордону.

Хоча вирішальними для виникнення міграційного процесу є соціально-економічні умови, проте значний вплив на його динаміку чинять політичні обставини. Зокрема переорієнтація міграційної активності громадян України із східного, тобто до Росії, на західний, тобто до європейських країн, напрямки більшою мірою була пов'язана із євроінтеграційними зусиллями України, намаганнями зблизитися з Європейським Союзом і НАТО.

У 2007 р. між Україною та ЄС було підписано Угоду про спрощення оформлення віз та Угоду про реадмісію Для забезпечення належного

¹ Ворона В., Шульга М. (ред.) (2010). Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. К.: Ін-т соціології НАНУ.

рівня транскордонної мобільності із західними сусідами України після їх вступу до ЄС і запровадження візового режиму було досягнуто домовленості про так званий «малий прикордонний рух», тобто безвізовий в'їзд мешканців прикордоння на прикордонні території суміжних держав на відстань 30–50 км. Відповідні угоди були укладені Україною з Угорщиною у 2007 р., Польщею і Словаччиною у 2008 р., Румунією у 2014 р.

На саміті Україна-ЄС у листопаді 2010 р. Україні було надано План дій з лібералізації візового режиму, де численні позиції присвячувалися міграції¹. Його другий розділ, зокрема, включав підрозділи «Управління міграцією» і «Політика притулку». До міграційної проблематики можна віднести також низку пунктів четвертого розділу, присвяченого фундаментальним правам, зокрема, стосовно свободи пересування та боротьби з дискримінацією.

Уже на першому етапі виконання Плану дій у травні 2011 р. затверджено Концепцію державної міграційної політики України, про необхідність якої говорилося роками. Того ж року ухвалено нову редакцію базового для міграційної сфери Закону «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», а також новий Закон «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», яким крім конвенційних (Женевська конвенція про статус біженців 1951 р.), уведено так звані субсидіарні форми захисту шукачів захисту, передбачені Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.). Принципові норми щодо регулювання трудової міграції містив новий Закон «Про зайнятість населення» (2012 р.), де вперше було дано визначення трудової міграції, закріплено право громадян на трудову діяльність за кордоном. В останньому пакеті законів, ухвалення яких було необхідним для набуття безвізового режиму з ЄС, у листопаді 2015 р. ухвалено Закон України «Про зовнішню трудову міграцію», в якому декларувалися права мігрантів, зобов'язання держави щодо їх захисту, підтримка їхніх об'єднань, сприяння поверненню та реінтеграції в українське суспільство.

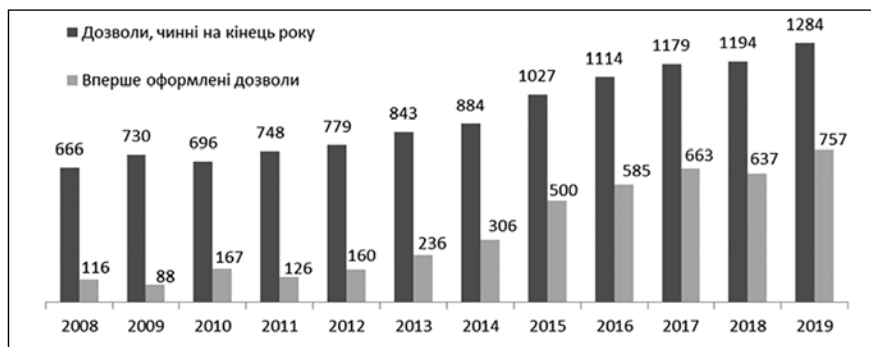
Виконання Плану дій з лібералізації візового режиму було вагомим чинником удосконалення міграційної політики України. Отримання ж у 2017 р. громадянами України (внаслідок успішного його виконання) безвізового режиму поїздок до ЄС сприяло подальшому розвитку

¹ Безвізовий діалог між Україною та ЄС. План дій з лібералізації візового режиму. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/16/f401732n5.pdf>

міграційного процесу у напрямку об'єднаної Європи. Хоча формально безвіз не змінив правові умови для міграції, проте він спростив і здешивив подорожі Європою і, відповідно, розширив можливості пошуків роботи та місця проживання за кордоном.

Українські працівники міцно опанували європейський ринок праці. На цій підставі зарубіжні автори інколи називають Україну «Мексикою Європи». Як свідчить соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України, 27,8% українців або мають особистий досвід роботи за кордоном, або такий досвід мають члени їхніх родин. Частка опитаних, які планують виїхати на роботу за кордон, становить 16,4% і постійно зростає¹. За оцінками фахівців, у різний час за кордоном працюють до 3 млн громадян України².

Хоча Росія залишається, особливо внаслідок окупації нею частини української території, важливою країною призначення для деяких мігрантів з України, європейський напрямок переміщень є наразі північним. За даними Євростату, чисельність дозволів на перебування українців у країнах ЄС, чинних на кінець року, сягнула у 2019 р. майже 1,3 млн (мал. 1), а вперше оформлених дозволів – 757 тис. Найбільше українців перебувало у Польщі – 476,2 тис., Італії – 230,6 тис., Чехії – 119,7 тис., Німеччині – 145,4 тис., Іспанії – 94 тис.

Мал. 1. Чисельність уперше оформлених громадянам України дозволів на перебування в ЄС та дозволів, чинних на кінець року, тис. (джерело: Eurostat³)

¹ Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип.6(20). URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2019.pdf>

² Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf

³ Eurostat. Asylum and managed migration database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/asylum-and-managed-migration/data/database>

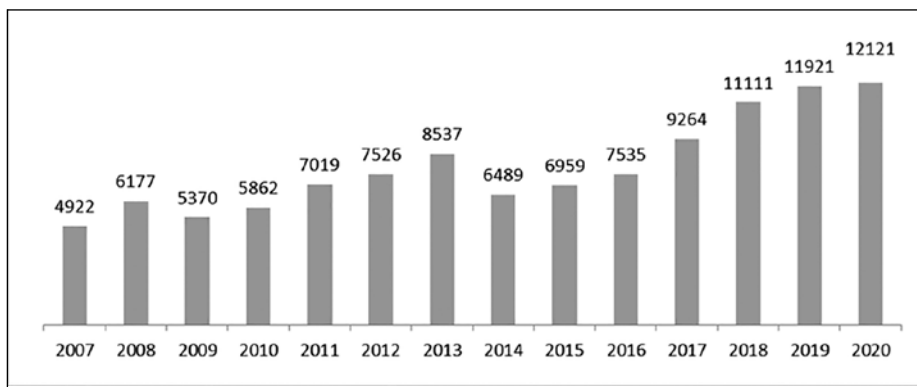
Впродовж останніх років зазнали змін деякі суттєві характеристики зовнішньої міграції. Так, зарубіжна трудова міграція, притаманна раніше головним чином мешканцям прикордоння, все більше поширювалася в інших регіонах. Унаслідок доволі численного виїзду молоді на навчання за кордон склад мігрантів помолодшав, серед них збільшилася частка висококваліфікованих професіоналів. Посилилася тенденція до збільшення строків перебування за кордоном і перетворення частини тимчасової трудової міграції на постійну.

Пандемія COVID-19, що позначилася на різних сторонах життєдіяльності людства, не могла не справити вплив на міграційні процеси. Однак, обумовлені нею обмеження транскордонної мобільності не призвели до припинення трудової міграції за кордон, хоча й значно ускладнили її здійснення. Виїзд з України не стільки скоротився, скільки був відтермінований. Водночас масового повернення мігрантів на Батьківщину не відбулося. Хоча з початком карантину навесні 2020 р. в Україну, за деякими оцінками, повернулися 300–400 тис. заробітчан, удома вони стикнулися із серйозними труднощами в пошуках роботи і здебільшого при першій нагоді намагалися повернутися до країн працевлаштування. Так, з даними опитування українців, які до карантину працювали у Польщі, проведеного в липні 2020 р., третина з них не змогли знайти роботу на Батьківщині, 70% виявили бажання найближчим часом повернутися на роботу за кордон¹.

Таким чином, масштаби міграції українців за кордон лишаються незмінними, її соціально-економічне значення очевидне. Заробітки за кордоном є потужним соціальним амортизатором, вагомим чинником підвищення добробуту сімей мігрантів, запобігання бідності: вони забезпечують майже половину бюджету домогосподарств, які мають у своєму складі довгострокових мігрантів, і 60% бюджету тих, члени яких практикують короткострокову міграцію². Приватні перекази заробітчан з-за кордону, обсяги яких стабільно зростають (мал. 2), сприяють підвищенню платоспроможного попиту населення, збалансуванню платіжного балансу.

¹ Чи потрібні у Польщі українські робочі руки? URL: <https://ampua.org/novyny/chi-potribni-u-polshhi-ukrainski-robotoch/>

² Міграція як чинник розвитку в Україні: дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні. URL: https://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf

Мал. 2. Динаміка обсягів приватних грошових переказів в Україну, млн дол. США
(джерело: Національний банк України¹)

Водночас трудова міграція з України сягнула таких масштабів, які можуть викликати дефіцит працівників на ринку праці, принаймні в певних галузях і регіонах, посилити негативні демографічні тенденції. Особливо тривожним є вплив молоді та осіб з високим освітнім рівнем, що вже в недалекому майбутньому може перетворитися на гальмо економічного розвитку країни.

Амбівалентні наслідки міграції, спричинені нею виклики, як і потенціал для розвитку країни, привертають все більше уваги влади та суспільства. В 2017 р. український Уряд ухвалив Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 р., де визначені основні принципи, пріоритети та конкретні цілі держави з урегулювання міграційних процесів. Важливо підкреслити, що на найвищому рівні задекларовано готовність сприяти поверненню мігрантів на Батьківщину, посилювати зв'язки із співвітчизниками за кордоном і заохочувати діаспору до спільної роботи в інтересах розвитку країни. З метою створення умов для скорочення еміграції, повернення мігрантів в країну, розвитку малого і середнього бізнесу та відкриття нових робочих місць Урядом розробляються механізми залучення заощаджень, накопичених громадянами в результаті роботи за кордоном, до розвитку підприємництва. Мігранти-поверненці, як і інші громадяни, можуть скористатися з можливостей програми дешевих кредитів, запропоновано передбачити в законодавстві можливість

¹ Національний банк України. Статистика зовнішнього сектору. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external>

надання поверненням державних грантів для відкриття власного бізнесу за схемою 1+1, тобто фінансування державним бюджетом частини інвестиції в сумі, зіставляваної з власними коштами мігранта. Потреба в реалізації подібних ініціатив особливо актуальна в умовах викликаних пандемією обмежень пересування і спричиненої нею економічної кризи, які призвели до повернення частини трудових мігрантів на Батьківщину та неможливості виїзду на заробітки за кордон.

IV. ВИСНОВКИ

Динаміка і характеристики міжнародної міграції українців упродовж тридцяти років після здобуття Україною незалежності постійно змінювалися залежно від ситуації в країні, а також вектору її міжнародних відносин, попиту на українську робочу силу за кордоном і заходи країн призначення з її залучення. Кілька етапів пройшло формування міграційної політики, що на сьогодні перетворилася на важливу складову і внутрішньої, і зовнішньої політики держави. Разом з тим, у сфері міграції лишається ще багато не вирішених проблем, а об'єктивна мінливість міграційних переміщень потребує наполегливого удосконалення механізмів управління ними та постійної їх корекції.

Передусім важливо взяти до уваги, що інтенсифікація міжнародної мобільності населення внаслідок глобалізації світової економіки, нерівномірності соціально-економічного та демографічного розвитку є панівним трендом сучасності. Пандемія COVID-19, спровоковані нею економічні труднощі можуть загальмувати процес наростання міжнародної міграції, проте не зупинять його. На жаль пандемія підтвердила, що мігранти є критично необхідними у багатьох життєво важливих сферах, де в деяких розвинутих країнах становлять не менше третини зайнятих, зокрема в охороні здоров'я, догляді та піклуванні, харчовій промисловості та сільському господарстві, логістиці тощо.

Наростання конкуренції за людські ресурси в світі, в якій позиція України є доволі слабкою, посилює ризики депопуляції, втрати частини трудового та інтелектуального потенціалу нації, що може негативно вплинути на перспективи економічного розвитку країни. Оскільки міграція українців за кордон викликана передусім економічними чинниками, зокрема значно нижчими, ніж у державах-сусідах,

заробітками, головними запобіжниками проти неї є, без сумніву, покращення економічної ситуації, створення робочих місць із гідною оплатою праці, належні соціальні гарантії. Проте швидко подолати відставання у рівні життя від основних країн-реципієнтів української робочої сили неможливо, у найближчій перспективі міграція продовжуватиметься, більше того, внаслідок інерційності міграційного процесу вплив населення певний час може зберігатися й у разі наближення оплати праці в Україні до європейського рівня. Тому, державі потрібна чітко артикульована, законодавчо і ресурсно забезпечена міграційна політика, спрямована на мінімізацію негативних наслідків міграції та максимально можливе її використання для розвитку.

На тлі сучасної ситуації, обумовленої пандемією, першочергову увагу має бути приділено підтримці повернення мігрантів на Батьківщину, наданню їм допомоги в реінтеграції, створенню умов для інвестиційного використання зароблених за кордоном коштів з метою забезпечення самозайнятості, відкриття нових робочих місць, прискорення економічного розвитку громад походження та країни в цілому. Враховуючи спричинене кризою погіршення ситуації мігрантів у зарубіжних країнах, а також об'єктивну потребу країн призначення в додаткових робочих руках для певних галузей господарства, необхідніше активніше діяти на міжнародній арені в інтересах захисту прав громадян за кордоном, досягнення домовленостей з країнами-реципієнтами щодо безпечної, впорядкованої та організованої міграції українців з урахуванням інтересів України, країн призначення та самих мігрантів.

Відповідно до цієї мети, по-перше, необхідно зосередитися на механізмах спрямування валютних переказів мігрантів на створення умов для їхнього повернення та скорочення еміграції в цілому, зокрема, використання цих коштів для розвитку бізнесу і відкриття нових робочих місць.

По-друге, з метою усунення перешкод для повернення та реінтеграції мігрантів в українське суспільство важливим є соціальний захист під час роботи за кордоном та трансфер набутих в зарубіжних країнах прав із соціального страхування на Батьківщину.

По-третє, хоча за наявної економічної ситуації розвернути міграційний потік вкрай важко, а то й неможливо, необхідно усвідомити, що людські вчинки далеко не завжди визначаються раціональними

міркування, що велике значення має емоційна складова. Тому важливо посилити зв'язки з українцями за кордоном, демонструвати їм підтримку і зацікавленість держави.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Безвізовий діалог між Україною та ЄС. План дій з лібералізації візового режиму. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/16/f401732n5.pdf>
2. Ворона В., Шульга М. (ред.) (2010). Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг. К.: Ін-т соціології НАНУ.
3. Карпачова Н. (2003). Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном: спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. К.: Інтертехнологія.
4. Лібанова Е.М. (ред.) (2005). Комплексне демографічне дослідження в Україні. К.: Український центр соціальних реформ.
5. Міграція як чинник розвитку в Україні: дослідження фінансових надходжень, пов'язаних з міграцією, та їхнього впливу на розвиток в Україні. URL: https://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf
6. Національний банк України. Статистика зовнішнього сектору. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external>
7. Осауленко О.Г. (ред.) (2003). Національний склад населення України та його мовні ознаки: за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року. К.: Держкомстат України.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року «Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності»: Указ Президента України від 20.07.2007 № 657. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-07>
9. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. URL: https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf
10. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Вип.6(20). URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2019.pdf>
11. Чи потрібні у Польщі українські робочі руки? URL: <https://ampua.org/novyny/chi-potribni-u-polshhi-ukrainski-roboch/>
12. Eurostat. Asylum and managed migration database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/asylum-and-managed-migration/data/database>

REFERENCES

1. Bezvizovyy dialoh mizh Ukrayinoyu ta YES. Plan diy z liberalizatsiyi vizovoho rezhymu [Visa-free dialogue between Ukraine and the EU. Visa liberalization action plan]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/file/text/16/f401732n5.pdf> [in Ukrainian].
2. Vorona V., Shilga M. (ed.). (2010). Ukrayinske suspilstvo 1992–2010. Sotsiolohichnyy monitorynh [Ukrainian society 1992–2010. Sociological monitoring]. Kyiv, In-t sotsiolohiyi NANU [in Ukrainian].
3. Karpachova N. (2003). Stan dotrymannya ta zakhystu prav hromadyan Ukrayiny za kordonom: spetsialna dopovid Upovnovazhenoho Verkhovnoyi Rady Ukrayiny z prav lyudyny [Status of observance and protection of the rights of citizens of Ukraine abroad: Special report of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Kyiv, Intertekhnolohiya [in Ukrainian].

4. Libanova E. (ed.) (2005). Kompleksne demograficzne doslidzhennya v Ukraini [Comprehensive demographic research in Ukraine]. Kyiv, Ukrayinskiy tsentr sotsial'nykh reform [in Ukrainian].
5. Natsional'nyy bank Ukrainy. Statystyka zovnishn'oho sektoru [National Bank of Ukraine. External sector statistics]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external> [in Ukrainian].
6. Mihratsiya yak chynnyk rozvytku v Ukraini: Doslidzhennya finansovykh nadkhodzen', poviazanykh z mihratsiyeyu, ta yikhnoho vplyvu na rozvytok v Ukraini [Migration as a factor of development in Ukraine: A study of financial income related to migration and their impact on development in Ukraine]. URL: [https://www. iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini. pdf](https://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf) [in Ukrainian].
7. Osaulenko O.H. (ed.) (2003). Natsional'nyy sklad naseleennya Ukrainy ta yoho movni oznaky: za danymy Vseukrayins'koho perepysu naseleennya 2001 roku (2003) [National composition of the population of Ukraine and its linguistic features: According to the All-Ukrainian census of 2001]. Kyiv, Derzhavnyy komitet statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
8. Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 chervnia 2007 r. «Pro napryamy derzhavnoyi mihratsiynoyi polityky Ukrainy ta nevidkladni zakhody shchodo pidvyshchennya yiyi efektyvnosti». Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20.07.2007 № 657 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of June 15, 2007 “On the directions of the state migration policy of Ukraine and urgent measures to increase its efficiency”: Decree of the President of Ukraine of 20.07.2007 No 657]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-07> [in Ukrainian].
9. Ukrayinske suspilstvo: mihratsiynny vymir: natsionalna dopovid [Ukrainian society: migration dimension: national report]. Kyiv, Instytut demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy NAN Ukrainy. URL: [https://www.idss.org.ua/arhiv/ Ukraine_migration.pdf](https://www.idss.org.ua/arhiv/Ukraine_migration.pdf) [in Ukrainian].
10. Ukrayinske suspil'stvo: monitorynh sotsial'nykh zmin. V. 6(20) [Ukrainian society: monitoring of social change]. URL: [https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/ mon2019.pdf](https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/mon2019.pdf) [in Ukrainian].
11. Chy potribni u Polshchi ukrayinski robochi ruky? [Do they need Ukrainian workers in Poland?]. URL: <https://ampua.org/novyny/chi-potribni-u-polshhi-ukrainski-roboch/> [in Ukrainian].
12. Eurostat. Asylum and managed migration database. URL: [https://ec.europa.eu/ eurostat/web/asylum-and-managed-migration/data/database](https://ec.europa.eu/eurostat/web/asylum-and-managed-migration/data/database)